

identiteter som tillskrivs kvinnorna. Hur de anställda kvinnorna hanterat dessa tillskrivna identiteter framgår inte i analysen. Underordnar de sig eller protesterar de? En sak som framkommer i intervjuerna är att de ofta gifter sig och får barn, slutar jobba och blir bittra på det företag som inte tillgodogjorde sig deras kompetens.

En annan intressant fråga som inte analyseras särskilt utförligt är konstruktionen av manlighet. I den tidiga detaljhandeln (t.ex. NK) var expediterna män. Om Epas expediter uttrycker en ny kvinnlighet borde expediterna i de äldre varuhusen byggt upp någon typ av manligt definierad yrkeskultur. Skulle inte männen tidigare också ”ge service åt kunden”? Skulle detta ske på andra villkor än för kvinnorna och vilken betydelse hade det för hur männens manlighet skapades på varuhusgolvet? En jämförelse med denna manligt dominerade grupp av äldre expediter hade tydliggjort hur yrkesrollen förändrades.

Var är konsumenten?

På gamla fotografier ser man horder av människor som myllrar längs gatorna när ett nytt Epa-varuhus öppnar i någon stad. Det fanns uppenbarligen en stor grupp människor som bar upp och stödde detta fenomen. Detta är också en analytisk bild som används i avhandlingen för att belägga Epas betydelse för skapandet av den moderna konsumenten. Med tanke på att förf. vill uttala sig om konsumtionens förmåga att förändra samhället och människorna är det förvånande hur lite konsumenterna får komma till tals. Som avhandlingen nu är disponerad är intresset koncentrerat till Epa som arbetsplats och rumsligt fenomen, samt till diskurser om Epa som cirkulerade i samhället. Konsumenterna dyker upp lite här och där i form av utbrutna citat, vilket kan jämföras med personal och chefer som ofta presenteras i form av längre berättelser – t.ex. varuhuschefen Torsten Wessel med familj, dekoratörerna Majken Carlsson och Curt Klang, texterskan Anita Nilsson och expediten Tyra. De olika litterära grepp som används medför att personalen tenderar att individualiseras, medan konsumenterna kollektiviseras och anonymiseras till sönderhackade röster som får illustrera analytiska resonemang. Det är svårt att veta om detta är avsiktligt eftersom metodiska resonemang kring arbetssättet saknas.

Avslutande kommentar

De synpunkter jag framfört ovan till trots menar jag att avhandlingen rymmer många fina iakttagelser i dess

olika delar. Kombinationen av empiriskt fält – Epa – och teoretisk ansats – konsumtionsforskning – är mycket välfunnen. Den framstår som uppenbar, men är ju på intet sätt självklar. Den är ett resultat av Fredrikssons analytiska förmåga och etnologiska blick. Flertalet av de resonemang som förs kring empirin verkar rimliga och kan säkert stämma. Men analytiska suddigheter, bristande överensstämmelser och vaga ställningstaganden skapar trovärdighetsproblem i texten som helhet. En viktig lärdom för framtida försök att utveckla det etnologiska skrivandet är att formexperiment ställer extra höga krav på förklarande och utredande resonemang kring hur framställningen hanteras.

Magnus Bergquist, Göteborg

Kerstin Gunnemark: *Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser*. Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg 1998. 356 s., ill. English summary. ISBN 91-85838-37-3.

Kerstin Gunnemarks avhandling *Hembygd i storstad* är omfattande och till det yttre tämligen läcker. Liksom förf. själv framhåller, ger bilden, fotografiet, blixtnsnabbt samlad information om forskningsobjektet. På bokens pärm finns bilder som snabbt associerar till femtotalet, familjen och deras hem samt småbarnsmammor, många små detaljer inte att förglömma. Och som inramning till allt detta Kortedala i Göteborg. Det är alltså Kortedala som utgör ”hembygd i storstad”.

Kortedala är en förort till Göteborg, som byggts upp under en relativt kort tid, 1952–57, och som fick sin befolkning från innerstaden och från omgivande regioner. Invånarantalet steg snabbt mot mitten av 1960-talet till 28.000, men minskade successivt, så att förorten under stadsdelförnyelsetiden 1985–88 hade ett invånartal på 14.700 personer och som herefter hållits relativt konstant. I motsats till senare miljonprogramsförorter är Kortedala en jämförelsevis tidig förstad, en ytterstadsdel som har ett annorlunda, något mjukare, arkitektoniskt koncept. Kortedala har också haft spårvagnsförbindelse med innerstaden sedan 1957. Geografiskt och mentalt ligger den sålunda mellan innerstaden och modernare förorter och kan redan bygga på lokala traditioner i ett perspektiv på nästan femtio år. Detta har långtgående konsekvenser för det lokala livet och de lokala identifikationerna. Ytterligare är Kortedala en exponent för folkhemsideologin i Sverige med

dess utpräglade strävan till social jämlikhet.

Alltsedan 1960-talet har en speciell fåra inom etnologin ägnat sig åt stadssamhället. Kvar från en äldre tids etnologi fanns länge vissa prioriteringar, man sökte sig ofta till de mest agrara eller folkliga miljöerna i staden, ofta liktydigt med utkantsbygd och förstäder under tidigt 1900-tal och man studerade den urbana livsföringen med syfte att belysa boende- och matvanor, familje- och andra sociala förhållanden.

Åren 1972 och 1974 bröts detta mönster, då etnologerna Börje Hanssen och Åke Daun presenterade var sin studie av en modern förort i Stockholmstrakten. I Finland utkom något senare en sociologisk undersökning av Martti Kortteinen kallad rätt och slätt *Förorten* (Lähiö 1982). I samtliga dessa tre studier fanns också uttalade teoretiska ambitioner att förstå förortslivet som en kulturform i sig. Hanssen koncentrerade sig på att få fram en bedömning av människans situation i det industrialiserade storstadssamhället. Omgiven av avancerade tekniska kommunikationssystem, med tämligen anonyma köpvanor, splittring mellan boende och arbete, men utsatt för fysisk täthet var individen just i förorten hänvisad till grannkontakter, som kunde vara goda eller dåliga. Hanssen upptäckte också en stark släktgemenskap, storstadens klaner. Åke Daun fann heller inte den isolering som han trott i sin förort Vårberg utan tvärtom ett rikt umgänge, som dock sträckte sig över många stadsdelar, dvs. stadsbon hade ett rikt nätverk över nästan hela staden. Martti Kortteinen gick längst i sin analys: han gjorde en åtskillnad mellan tre kategorier i sin förort, inflyttade landsortsbor, från stadskärnan utflyttade arbetarklassfamiljer och en mindre grupp familjer tillhörande urban lägre medelklass och medelklass. Dessa olika gruppers liv var i förorten tämligen olika med avseende på umgänget i fastigheten och närmiljön. Livsomständigheterna strukturerade vardagslivet mot en familjecentrerad tillvaro, där man ofta jämförde sin egen lott med grannarnas. De för den gamla arbetarklassen kännetecknande begreppen *delad börda* och *offentligt missnöje* fanns det inte många spår av. Förortstillvaron var i hög grad en hemmafruarnas och småbarnsmammornas vardagspraktik.

Gunnemarks avhandling ligger helt i linje med dessa pionjärarbeten, men den för också forskningen vidare. I centrum för hennes analys står förorten Kortedala från tidigt 1950-tal till nutid, med två generationer kvinnor och deras erfarenheter som det prisma genom vilket hon vill se på stadsdelen i förändring. Den passiva på ett

mentalt avstånd analyserande forskaren har förbytt till en person som genom att fungera som länk mellan stadsdelsbor och förvaltning i stadsdelens förnyelseprocess, som ledare av tre olika studiecirkel och slutligen som medagerande i upprättandet av ett museum, snarast blir förmedlaren, tolkaren och framläggaren av Kortedalabornas syn på sin vardag, förändringen i stadsdelen och engagemang för dess fortbestånd. Forskaren har här också fungerat som inspiratör. Det är i samarbete med sina informanter som den nutida forskaren frilägger sin syn.

I motsats till sina föregångare är Gunnemark uttryckligen ute efter den *lokala identiteten i en förort*. Hon väljer att söka efter någonting som kan kallas hembygds känsla utifrån fyra aspekter: social integration, aktivitetsfält, symbolvärden och lokalhistorisk kunskap. Sammanlagt har 66 kvinnor, födda respektive 1918–34 och 1943–68, delgivit sina erfarenheter antingen genom självbiografiskt skrivande eller via intervjuer. I de tre studiecirkelarna deltog sammanlagt 21 kvinnor och deras erfarenheter, nedtecknade på ca 500 sidor, verkar utgöra stommen i Gunnemarks material. De två första studiecirkelarna vände sig till kvinnor över femtio år resp. yngre kvinnor födda i Kortedala. Det har inneburit att förf. kunnat skildra två epoker i Kortedalas historia rätt ingående; nybyggartiden 1955–65 främst utifrån ett hemmafruperspektiv och nutiden 1985–95 utifrån perspektivet hos sådana som vuxit upp i Kortedala och nu ofta är förvärvsarbetande småbarnsmammor. Vardagslivets reproduktion står då i fokus. Ytterligare har förf. använt sig av mötesprotokoll, tidningsreferat, deltagande observation, som använts främst för att belysa vissa lokala initiativ och invånarnas reaktioner inför stadsdelsförnyelsen. Som bakgrundsmaterial finns ytterligare svaren på en enkät om bostadsförhållanden, flyttningens önskemål, lokal service, fritidsvanor och umgänge som föranstaltades av Kortedalaprojektet 1985–86.

Det viktigaste materialet, skrivaralstren och intervjuutskriften samt enkätmaterial, hade varit värt en mera ingående presentation. Man hade nämligen varit betjänt av att veta vad som frågats och inte bara vad som sagts eller hävdats. Också en precisering av informanternas bakgrund hade varit bättre än den tabell som nu förekommer i boken och som enbart ger fingerade namn för informanterna och födelseintervaller, dvs. de intervaller inom vilket födelseåret infallit. Däremot presenteras själva arbetet i skrivarcirkelarna på ett förtjänstfullt sätt.

Avhandlingen är indelad i fyra block. Det första blocket granskar utgångspunkterna, syftet att anlägga ett helhetsperspektiv, forskarens delaktighet i olika projekt som rört Kortedala samt de teoretiska perspektiven. Två omfattande mellanliggande block omfattar den empiriska delen och i ett slutligt block ger förf. sin syntes av problematiken att bo i en förort. Visserligen talar Gunnemark konsekvent om Kortedala som enbart en stadsdel, men denna "stadsdels" karaktäristika framgår tydligt. En jämförelse med Börje Hanssens Vällingby hade varit nödvändig, eftersom förorterna är lika gamla och likartade och eftersom Hanssen också uppmärksammat förändringen i en förort. Också infallsvinklarna är tämligen likartade, i fokus för Hanssens intresse stod liknande teman: familismen, kontakterna utanför hemmet, individens primära och sekundära kontakter, utnyttjande av bostaden och möbleringen, samt vissa element som antingen fört personerna bort från förorten, såsom bilen och sommarstugan, eller attraherat dem, som naturområden och bostadsstandard. Alla dessa teman återkommer hos Gunnemark, men på hennes eget vis.

Med stöd av sociologen Anthony Giddens strukturerings teori poängterar förf. de vardagliga rutinerna som viktiga för individens upplevelse av trygghet. Rutinerna förutsätter, och kanske ännu viktigare, alstrar social integrering i rummet. Vardagslivet koncentreras till hemmet och närmiljön, men olika kategorier förhåller sig olika i det sociala rummet: barn, män, kvinnor. Allt detta uppmärksammar Gunnemark, men hon väljer medvetet att se på Kortedala ur ett kvinnligt och därmed ur ett underifrånperspektiv, i enlighet med de hegemoniska strukturer som gäller där män och offentlig makt har större värde än kvinnliga erfarenheter och informell samvaro. Giddens poängterar i den studie som Gunnemark baserar sig på, de sociala mötenas betydelse och aktiviteten att "göra historia". De två första begreppen social integrering och aktivitetsfält kunde tänkas grunda sig på möten. Poängteringen att göra historia hade också varit av vikt att uppmärksamma. Man kunde även gå så långt som att hävda att inte enbart lokalhistorisk kunskap utan lokalhistorisk kunskapsproduktion utgör en bas för en lokal identitet, en fråga som jag skall återkomma till.

Eftersom den lokala identiteten är avhandlingens huvudproblem ägnar sig förf. mycket åt att bena ut begreppet identitet och hembygskänsla som berör människornas emotionella förankring i sin miljö. Hon stöder sig på Hermann Bausinger som betonat hembygds-

begreppets processuella karaktär, dvs. att hembygd är det som människor bygger upp tillsammans. Något förvånande är att förf. då inte uppmärksammar Bausingers tes om att hembygden är något som man har "förtroende för" och ifall detta förtroende är särskilt djupt blir platsen inte bara en grund för ens identitet utan hembygden utgör identitetens själva väsen. Av vikt hade också varit att pröva Ina-Maria Greverus tes om att det hembygden står för är "intakta sociala relationer" och det är dem många i själva verket åberopar på tal om hembygden, fastän hembygden i minnet ofta får enbart rumsliga uttryck. Ulla Brücks redan klassiska definition på lokal identitet med betoningar på likhet mellan människorna, en känsla av kontinuitet och en känsla av att bejakas av andra, liksom det att orten upplevs som densamma oberoende av förändringar, hade också varit en bra utgångspunkt för Kortedalastudien. Som det nu är kommer Gunnemark själv till liknande slutsatser. Viktigt är hennes påpekande att identiteten är mångfasetterad och endast en del av den har lokala förtecken samt att olika människor företer varierande styrka i sin lokala identitet. Och det viktigaste, som hela studien är ett belägg för, är att också i stadssamfund utgör det "lilla grannskapet" en viktig yta för människan att rota sig i. Det utgör en mellanyta mellan det privata och det offentliga och den ytan är av avsevärd vikt för etableringen av lokal identitet.

Vid framhävandet av vardagslivet som en egen sfär stöder sig förf. på Marianne Gullestad, som i mycket ser vardagslivet konkretiserat i hemmet och mycket som kvinnans domän. En viss svårighet att kombinera begreppen lokal identitet och begreppet vardagsliv med denna poängtering kommer fram som en ambivalens mellan hemmets och kvinnornas sfär och Kortedala som ort för vardagliga handlingar. Är det hemmet som är viktigt i sig eller det att hemmet befinner sig i Kortedala?

Av intresse hade också varit att pröva i vilken grad betoningen på hemmet var spontan eller resultatet av en relativt styrd forskningsprocess och i vilken grad beroende av den plats som kvinnan inom bl.a. arbetarkulturen tilldelats. Att kvinnorna uppskattat sina hem går dock inte att ta miste på. Gunnemark framhåller att få upplevt hela Kortedala som sin hembygd utan området faller sönder i mindre grannskap och tre större områden, av vilka man valt det närmaste som sitt revir.

Utgående från sina teoretiska resonemang har förf. valt att avhandla sitt ämne i två stora block som har fått rubrikerna *boende och vardagsliv* och *vardagslivets*

historia. Blocket om boendet och vardagslivet är avhandlingens mest omfattande del och det är i detta avsnitt som Kortedalabornas sociala integration och aktivitetsfält granskas. Nybyggartiden karaktäriserades av drömmarna om god bostadsstandard som gick i uppfyllelse, men fördröjningar i anläggningar av affärer, skolor och annan service försvårade det yttre vardagslivet. I fokus för hågkomsterna står därför hemmet, vardagens strukturering, och de positiva minnena i att ha gestaltat husmoderns roll. Ett familjeliv i modernitetens centrum var det som många strävade efter, påpekar förf. De värderingar som gällde analyseras mot bakgrund av Kortedalabornas sociala struktur; det var en stadsdel där merparten av invånarna tillhörde arbetarklassen och den lägre medelklassen, vilket innebar förhållandevis små sociala skillnader; de som förekom underkommunicerades. Den sociala integrationen underlättades också av att inflyttarna tillhörde samma generation och befann sig i samma livsfas, den unga familjens, där fadern närmast var försörjaren och en stor del av tiden borta från Kortedala. Ofta blev han aldrig lika integrerad som hustrun, men via föreningsverksamhet stod också möjligheterna öppna för rika sociala nätverk för Kortedalamännen. Mycket starka är minnena just av nybyggartiden, dvs. 1950-talet, som ju även annars kan karaktäriseras som annorlunda i den meningen att mycket ännu vilar på traditionell grund, medan strävandena efter ett modernt liv samtidigt blivit så påtagliga. Samtidigt utvecklades just då olika grannskapsrelationer och ett kvinnobaserat umgänge, som kom att bestå under flera decennier. Alla dessa infallsvinklar belyses med utmärkta och detaljrika utdrag ur skrivaralstren och intervjuerna. Den inställning till varandra och grannarna som framkommer i materialet tyder på att begreppet delad börda fortfarande var i kraft åtminstone till en viss grad.

Erfarenheterna hos de kvinnor som vuxit upp i Kortedala och vars hemmamamma-period infallit under tiden 1985–95 behandlas i sin tur utifrån deras uppväxt, utbildning, förvärvsarbete, hur de satt bo, hur deras vardagsliv gestaltas och hur de umgås. Det sker i en situation då familjeideal är annorlunda än på 1950-talet och i ett Kortedala som också "blivit vuxet". En jämförelse med den tidigare generationen är då möjlig och förf. pekar på såväl permanens – t.ex. att få förväntningar på studieval och yrken ställdes från omgivningens sida, medan däremot stark inriktning på att få ett eget hem med make och barn fortfarande var rådande – som förändringar i vanor och attityder – t.ex. mer förvärvs-

arbete trots allt. En social position har ibland gått i arv genom att kvinnorna känt främlingskap för medelklassbeteenden och -värderingar och sålunda blivit sin samhällsklass trogen. Också en relativt stark bofasthet kan skönjas i varje fall bland de kvinnor som deltagit i intervjuundersökningen. Den sociala integrationen är fortfarande stor och fleras aktivitetsfält i påfallande hög grad åtminstone delvis koncentrerade till Kortedala. Analysen baserar sig på långa utdrag ur intervjuerna samt generaliseringar utgående från dem. Fastän man har en fast känsla av att generaliseringarna stämmer, blir läsaren ställvis i tvivelsmål om vad förf. egentligen grundar sina påståenden på. Ifall det enbart är intervjuerna inställer sig frågan, räcker detta? Gäller allting "Kortedalabon i gemen"? En återblick på enkätsvaren hade ibland varit av nöden.

En intressant fråga är vilket kulturmönster Kortedalakvinnorna i och med sin livsstil företräder. Gunnemark framhåller att familjerna i hög grad hade antingen arbetar- eller lägre medelklassbakgrund. Vissa kulturdrag för hon också tillbaka på den arbetar- eller småbrukarmiljö som kvinnorna kom från. Hon påpekar i en not att Kortedala är socialdemokratiens starkaste fäste i Göteborg, med över 70 % underlag för den samlade vänstern. Därmed är det intressant att se Kortedala också som en exponent för en åtminstone på något sätt traditionell arbetarklasslivshållning, all modernitet under 50-talet till trots. Å andra sidan har man också i Finland påpekat att de som i förorterna kunde få sin boendestandard så pass förbättrad och kunde lämna otidsenliga och förnedrande boendeomständigheter bakom sig upplevt detta mycket starkt, som om de först då blivit fullvärdiga samhällsmedlemmar. Denna känsla har varit grogrunden också för en känsla av tacksamhet – och därigenom kanske grogrund för trohet till den ort som på detta sätt "upphöjt" dem. En liknande mekanism har Gunnemark funnit i Kortedala. Hon poängterar också den känsla av utvaldhet som kvinnorna kom att bejaka: de kände sig som om de var med i ett projekt där framtiden utstakades. Att vardagslivet trots detta varit ytterst ansträngt ger Kortedalaskildringen också belägg för.

Attityderna till stadsdelen granskas utifrån invånarnas vilja att bo kvar eller flytta till andra områden med beaktande av attraktionskraften i andra bostadsområden och bostadformer. Också massmediernas beskrivningar av förorter och deras förmenta tillkortakommanden, Kortedala inkluderat, är bakgrundsfaktorer som inverkar på invånarnas benägenhet att uppskatta

sin boningsort. Kortedals "handikapp" blev i takt med att nya förorter kom till, förhållandevis små lägenheter, mest tvåor och treor, samt en bekvämlighetsstandard som också började bli passé. Att stadsdelsborna trots detta har trivts i sin miljö bevisas bl.a. av låg flyttningsaktivitet. De Kortedalabor som besitter en stark lokal identitet har också haft lättare att negligera vissa negativa bedömningar som grundat sig på faktorer som de sällan ens känt igen. Gunnemark poängterar också en viss förnöjsamhet bland de äldre; det är bra som det är. Men nya kvaliteter kan också uppstå över tid på grund av attraktivt läge, jämfört med mera avlägsna förorter, samt stadsdelsförnyelse just i ytterstadsdelar av Kortedals typ. Invånarinitiativ kan också leda till resultat. Samtidigt utgör stadsförnyelser alltid också konfliktfyllda processer, vilket förf. redogör för i kapitlet om Kortedalaprojektet, där sammanslagningar av de små lägenheterna och vem som skulle få förtur i nya småhus, samt planerna på simhall kontra sporthall, blev objekt för diskussioner som stundom ledde till spontana lokala aktioner. I Kortedala fick man en sporthall. Det faktum att åtminstone vissa Kortedalabor aktivt tagit del av stadsdelens offentliga ärenden – kanske främst via de politiska partierna, men också via namnsamlingslistor – tyder i sin tur på att kanaler för påvisande av brister fanns, och att man vågade ändra ett offentligt missnöje till krav på förbättringar. Detta var också avsikten med stadsdelsförnyelsen, men av Gunnemarks text framgår även att det ofta var så att planernas och invånarnas intressen inte kunde mötas.

Hur den lokala identiteten växer fram på det personliga planet är mera i fokus i det andra stora blocket *vardagslivets historia*. Här fokuseras på mera symboliska element: byggnadsmiljön, föremålen, tingen, minnena och slutligen processen när ett museum blir till.

Förhållandet till naturen är aktivt i en förstad av Kortedals typ. Förf. koncentrerar sig t.ex. på de symbolvärden som miljön haft; invånarnas framhävande av naturen som ett egenvärde förvandlas i analysen helt riktigt till snarast en uppskattning av samvariationen mellan bebyggelse och grönområden, mellan bostäder och natur. Analysen av Kortedalabornas inställning till den fysiska miljön är därför initierad. Förf. poängterar också hur ett nutida förhållande är sammansatt av det man ser idag mot bakgrund av vad miljön tidigare varit och vad den betytt för en. Framförallt minnena av social gemenskap betonas. Det är närmast då förändringar hotat som Kortedalabor blivit varse olika platser vikt som referenspunkter i tillvaron. Platserna är bevarade i

minnet som på något sätt okränkbara.

I detta sammanhang hade det varit viktigt att mera referera till teoretisk litteratur om processen att minnas, t.ex. hur det autobiografiska minnet opererar (t.ex. Convey & Rubin 1993), och hur ett generationsbaserat minne kan komma till stånd (T. Harewen 1992). Också analysen om föremålets symboliska effekter hade varit värd mera teoretisk underbyggnad (t.ex. Csikszentmihalyi & Rochberg-Halton's *The Meaning of Things: Domestic Symbols and the Self*). Hela blocket är dock mycket inspirerande upplagt också när det gäller kvinnornas relation till de föremål de i tiden nyttjat. Läsaren får följa med hur kvinnorna i en skrivarcirkel gemensamt upptäcker 50-talstingen på nytt. Det var via föremålen man mindes stämningarna under de första åren. Det blir därför fråga om en aktiv inställning till den egna historien visavi heminredning, vardagsföremål, tonårsattiraljer och kläder som Gunnemark kunnat frilägga i skrivarcirkeln. Efter olika skeden ledde dessa hågkomster till upprättandet av en tidstypisk lägenhet med 1950- och 60-tals rekvisita, som fungerar som ett hembygdsmuseum, och vars tillkomst förf. beskriver utifrån de medagerandes intentioner. På sätt och vis kan Kortedala museum också uppfattas som en syntes av de arbeten som gjorts inom de tre skrivarcirkel som arbetat med kvinnornas minnen av Kortedals 50- och 60-talshistoria.

Ett grundläggande problem uppstår dock om man ser all dylik verksamhet som informanternas försök att "återge verkligheten som de sett den", vilket förf. hävdar. Det ligger inget tvivel i att detta varit intentionen för dem som deltagit. Också det att minnet kan återge fenomen som i hög grad är kulturbundna och kulturellt intressanta samt sociologiskt relevanta är höjt över alla tvivel. Frågan är väl närmast i hur hög grad berättandet kan komma den "verkliga verkligheten" på spåren, med allt vad vi vet om det situationella i minnesprocessen. Kanske detta inte heller är det viktigaste utan mera själva processen i sig, hur man skapar historia av sin verklighet. Det är då onödigt att referera till en "naturlig narrativitet". Snarast är det viktiga att en gemensam Kortedala- och generationserfarenhet har kunnat skapas tillsammans. Därför kan Gunnemarks avhandling också ses som ett lyckat sätt att förmedla den kollektivt upplevda historien och den kollektivt upplevda relationen till en plats som informanterna tillsammans med henne vaskat fram. Minnet kan inte frilägga verkligheten utan bara förmedla det upplevda rummet. Debatten om minnet och förträngda

minnen hade i detta sammanhang varit värd att uppmärksammas. Senare decenniernas kvinnosyn har inte i främsta rummet hävdats hemmafrurollen som något eftersträvanvärt ideal. Den hemmafrutillvaro som i boken förmedlas så starkt kunde därför tänkas ha hört till de förträngda minnenas kategori. Tillsammans med andra likasinnade kvinnor kunde Gunnemarks informanter åter bejaka en fas i sitt liv, som de satte stort värde på, men som möjligen på något sätt "förträngts" tidigare.

I sin egen syntes betonar förf. Kortedalas plats bland andra stadsdelar som en del i ett stort hela tiden föränderligt storstadsmönster. Den lokala identiteten hon fann i det Kortedala som också förändrats under årens lopp, har kunnat finna många fästepunkter. Det är dessa som står i fokus i avhandlingen. En viktig slutsats är också konstaterandet, att den tysta kunskap som kvinnorna baserade sin lokala identitet på, var baserad på minnen och bland dem var de viktigaste minnena de som rörde sociala relationer, hur man lärt känna varandra och blivit vänner. Kortedala var den gröna stadsdelen, samt kvinnornas och sportens stadsdel, avrundar Gunnemark.

Därmed spänner avhandlingen över en vid båge, från de första tiderna, då man satte bo, till nutiden, då man i ett tillbakablickande perspektiv kan vaska ut det personliga betydelse, tidsandans olika uttryck under olika decennier och hur miljön i sig och tingen kan avläsas både ur Kortedalaborernas egen synpunkt och i ett vidare perspektiv. I avhandlingen ingår beskrivningar av Kortedala utifrån invånarnas eget perspektiv och beskrivningar av invånarnas aktioner för vissa gemensamma mål.

Gunnemark återkommer i sin egen syntes till Giddens tes om att den sociala integreringen sker i rummet, dvs. har en tydlig *rumslig* dimension. Människan är alltid en del av sin miljö, hennes rörelser där och hennes uppfattningar om miljön är av oavvislig vikt för hur hon förankrar sig, alla postmoderna platsteorier till trots.

Det förefaller mig som om Gunnemark i Kortedala har gått in i det rum som fransmannen Henri Lefebvre redan på 1970-talet kallat *representational space* eller *lived space*.

I sin bok *The Production of Space* hävdar Lefebvre konsekvent att det sociala rummet består av såväl rumsliga praktiker som representationer, dvs. byggnadsplaner och deras realisering samt: *upplevt rum*, *lived space*. Dessa är alltid sammanvävda i varandra; också naturen ingår häri. Det upplevda rummet baserar

sig på folkets egen historia och på varje individs egen livshistoria. Det upplevda rummet är den vanliga människans rum och därför ofta den dominerades, hävdar Lefebvre också. Men det upplevda rummet är levande och det kan tala. Det har också alltid ett centrum, ett ego, en säng, en bostad, ett hus eller ett torg, en kyrka, en begravningsplats. Det upplevda rummet omfattar passionens rum, rummet för handlingar och situationer och omfattar därför också tiden. Trots att det upplevda rummet har röst hörs denna sällan, den har sällan något språkrör. Storstaden har många rum, men det är bara stadsborna själva som kan fylla det och det är de som kan minnas det, och det är de som kan tala om det. Kortedala blev realiserat enligt arkitekternas och stadsplanerarnas intentioner, men det är bara Kortedalaborerna själva som har kunnat ge Kortedala dess liv. Och det är Gunnemarks förtjänst att hon mycket nyanserat har kunnat frilägga detta rum, att hon s.a.s. kunnat ge det upplevda rummet både röst och många fora att uttrycka sig i.

Ett vidare perspektiv innebär avhandlingen att en ny byggsten har lagts till beskrivningen av de speciella rum som ytterstadsdelar och förorter utgör för sina beboare. I sin poängtering av Kortedalaborernas egna handlingar och värderingar för förf. forskningen till ett plan där det upplevda rummet också ses i ljuset av intentioner och målsättningar. Först i samarbete med beboarna kan planerna få tillgång till det upplevda rummet, som utgör ett viktigt komplement till de rumsliga praktikerna och representationerna. Det är tydligt att det är med etnologiska metoder detta kan förmedlas. Den lokala identiteten är också en process som man kan förstärka medelst aktiva handlingar som i detta fall mycket består i att lyssna. Vad som sedan skett, utgivning av skrivaralstren, upprättandet av museet, har varit rätt spontana handlingar som ytterligare kunnat förstärka den lokala identiteten, även hos andra än initiativtagarna. Därför utgör avhandlingen ett led i det som kunde kallas tillämpad etnologi. Den utgör också ett välkommet tillskott till analyserna av kvinnornas livsföring i stadsmiljö. Jag tänker då på studier som Carla Werners stadsstudier och t.ex. en tämligen färsk doktorsavhandling i Finland där kvinnornas liv i en förort till en stad nära Neapel analyserades ur hemmens och kvinnonätverkens synpunkt.

Avhandlingen ingår också i den vetenskapliga debatt som ställer upplevelser av olika stadsrum på sin spets; då är förortsrummet bara ett rum. Förf. har poängterat folkhemsvarianten i en ytterstadsdel, där en del av

invånarna flyttat från innerstadens arbetarstadsdelar. Om också minnet av dem i många fall är negativa, finns i den europeiska stadsetnologiska forskningen många belägg också på motsatsen: att de centrala kompakta stadsdelarnas sociala liv tillmäts ett egenvärde som upprätthålls i minnet hos dem som flyttat just till liknande orter som Kortedala; jag tänker här på två studier, en från Malta och avhandlingen om den neapolitanska förorten. Vad det kollektiva minnet väljer som fästepunkter varierar. Förtjänsten att hitta fästepunkterna i Kortedala kan tillskrivas Kerstin Gunnemark och den etnologiska dialogen, som i avhandlingen *Hembygd i storstad* fått sitt mångfasetterade uttryck.

Anna-Maria Åström, Helsingfors

Christer Ericsson: *Vi är alla delar av samma familj. Patron, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*. 267 s., ill. English summary. Carlsson Bokförlag, Stockholm 1997. ISBN 91-7203-204-9.

Fenomenet paternalism, så som det utvecklades i de traditionella brukssamhällena, har i arbetarhistorisk forskning oftast beskrivits som en strategi ovanifrån, dvs. ett kontrollsystem upprätthållet av arbetsgivaren. Christer Ericssons avhandling om relationer mellan bruksledning och arbetare vid Nyby bruk är ett försök att nyansera denna uppfattning genom att anlägga ett perspektiv som ställer arbetarna själva och deras påverkan av det paternalistiska systemet i fokus. Frågan är alltså: hur framstod paternalismen som legitim? Ericssons svar är att den i högre grad än man i allmänhet har föreställt sig handlade om ett oskrivet kontrakt med ömsesidiga rättigheter och skyldigheter för arbetsgivare och arbetstagare. Enligt förf. är paternalismen i första hand ett socialt system och bör analyseras som ett sådant.

Undersökningens syfte formuleras på ett ganska allmänt plan: på s. 48 kan vi läsa att syftet är ”att genom en fallstudie studera relationerna mellan bruksledning och arbetare och övriga invånare vid Nyby bruk och hur relationerna förändrades över tid”. Dessa relationer kan sammanfattas i begreppet ”paternalism”, och i och med bokens upptakt, där förf. tar oss med på en tänkt vandring genom bruket våren 1918 tillsammans med brukspatronen Linus Liberg, blir det snabbt klart för läsaren att tyngdpunkten ligger på brukspatriarkalismens praxis, hur den upprätthölls och återskapades i det

dagliga livet vid Nyby bruk. Ericsson utgår från Edvard Bulls teori om lokalmiljöer med hög grad av täthet, dvs. en ofta geografiskt isolerad miljö med ett nära förhållande mellan arbetare och företagsledning, där den senare representeras av brukspatronens personliga närvaro. Patronen var en ”god fader” för sina anställda, och som förf. påpekar byggde hans trovärdighet just på hans funktion att vara en synlig fadersfigur, med ett betonat ”personligt” förhållande till sina underlydande. Sträng men rättvis får man förmoda. Det sociala paternalistiska systemet bygger på en personlig maktrelation, och kan karaktäriseras som en process där alla berörda parter deltog utifrån olika maktpositioner. En av Ericssons teoretiska utgångspunkter är Foucaults maktanalys, och ett perspektiv där maktfrågan hela tiden finns inom synhåll ter sig naturligt. Vi får ett system av olikartade krafter som i samverkan upprätthåller vad vi kallar ”paternalism”.

Paternalismens ideal kan uttryckas i formeln ”omvårdnad från vaggan till graven”, med det underförstådda tillägget: som belöning eller förutsättning för arbetarnas lojalitet gentemot bruksledningen. Ericsson tar upp tidigare forskning om paternalistiska relationer och presenterar några forskare som nyanserar uppfattningen om arbetarna som passiva objekt för arbetsgivarnas paternalistiska strategier. Speciellt Per Bolin-Hort har tolkat arbetarnas strategier som medvetna och överlagda, och betonar att de personliga relationerna ”ansikte mot ansikte” kan ses som en seger för arbetarna. Ericsson ansluter sig till denna syn. Han argumenterar övertygande för uppfattningen att paternalismen är ett system av personliga relationer, hierarkiska men samtidigt ömsesidiga; kontraktsmässiga. Förf. gör emellertid en viktig markering då han säger att systemet utgjorde ett rationellt val bland de alternativ som stod till buds i samtiden. Relationerna mellan arbetarna och patronen var självklart ojämlika (de skillnader som fanns mellan arbetarna sinsemellan, t.ex. beroende på arbetsuppgift inom produktionen, tas upp endast i förbigående). Arbetarnas strategier utgick från det givna systemet och bidrog därför samtidigt till att upprätthålla systemet i sig. Ericssons slutsats är att paternalismen upprätthölls genom en kombination av ett tryck underifrån och en strategi från bruksledningens sida.

Ericsson diskuterar även några andra teorier kring paternalismen, och hänvisar bl.a. till Thommy Svenssons distinktion mellan reaktiv (tvång, nödvändigt ont) eller produktiv paternalism (medveten och systematiskt anlagd). Ulf Magnusson har behandlat den om-